

Veress Károly

Kommunikatív hatékonyság és/vagy megértő kommunikáció. Tézisek a fordulathoz

1. A kortárs filozófiai gondolkodás és tudományos kutatás egyik új és dinamikus területeként bontakozott ki és önállósult a közelmúltban a *kommunikáció filozófiája*, illetve a *kommunikációtudomány*. E folyamatot motiváló kérdések – Mi a kommunikáció? Milyen jelenségek tartoznak a kommunikáció körébe? Van-e sajátosan *kommunikációs nézőpont*? Ha igen, miben különbözik a rokon területektől? – arra utalnak, hogy a kommunikációs jelenségegyüttes tapasztalatunk új és egyre önállóbb, átfogóbb területeként szerveződik. Úgy tűnik, hogy ma már sem a filozófia, sem a tudomány nem kerülheti meg a kommunikációs tapasztalat és az általában vett emberi tapasztalat viszonyának, – e viszony mind erőteljesebben tapasztalt *megfordulását/megfordítását* is beleértve – kérdését.

2. Végigtekintve a kommunikáció gyakorlatában végbement változások sorozatán, valamint a kommunikációkutatásban bekövetkezett nézőpontváltásokon a modernitás időszakában, a kommunikációtudomány számára meglehetősen világossággal artikulálódik néhány mérvado előfeltevés, amelyek megszabják a további kutatások horizontjait és irányait. Hármat mindenképpen ki kell emelnünk:

2.1. Egy adott történelmi időszakban és társadalmi-kulturális kontextusban a kommunikáció lényegére, szerepére és értelmére irányuló gondolkodást, a kialakuló elméleti és módszertani felfogásokat közvetlenül meghatározza a kommunikációs technikák és technológiák szintje és komplexitása, valamint az alkalmazásukkal kapcsolatos kommunikációs tapasztalatok.

2.2. A kommunikációs jelenségek leírására, magyarázatára és értelmezésére szolgáló elméleti és módszertani konstrukciók nem kommunikáción kívüli teoretikus reflexiók termékei, hanem a kommunikációs folyamat közegeiben képződő produktumok, amelyek előállítására egyrészt közvetlenül összefügg konkrét kommunikációs jelenségek és folyamatok gyakorlati megtervezésével és megvalósításával, másrészt aktív hatást gyakorol ezek további alakulására.

2.3. Mind az elméleti és módszertani konstrukciók, mind a gyakorlati kommunikációs módszerek és eljárások a kommunikációra vonatkozó átfogó *paradigmatikus* koncepciókba illeszkednek; az elméleti és módszertani megközelítések konkrét módozatai, valamint a kommunikációs folyamatban való applikatív-gyakorlati megvalósulásai a domináns paradigma és az új, kialakulásban, megszilárdulásban levő paradigmátikus nyitások közötti kapcsolat által meghatározottak.

3. A kommunikáció kutatásával kapcsolatos sokféle elméleti tradíció (kibernetikai, szociálpszichológiai, szemiotikai, retorikai, fenomenológiai, szociokulturális, társadalomkritikai stb. hagyomány) két *paradigmatikus* megközelítési módban összpontosítható: a kommunikációs jelenségegyüttes *empirikus* és *értelmező* megközelítésében. A két megközelítés

előfeltevéseiben, módszereiben, végkövetkeztetéseiben egyaránt különbözik; e különbözőségeinkben azonban – a kommunikáció lényegére és értelmére irányuló teljes értékű képalkotás vonatkozásában – komplementerek.

3.1. Az *empirikus-analitikus* kutatások a kommunikációs jelenségek tényszerű tapasztalati megfigyelésére, leírására, magyarázatára irányulnak. A kommunikációt a megismerés tárgyaként kezelik, s elméleti síkon objektív és általános érvényű *törvényszerűségek* feltárására, deskriptív és preskriptív kommunikációs modellek megkonstruálására, gyakorlati síkon pedig a *kommunikatív hatékonyság* elveinek, módjainak és technikáinak megállapítására törekednek vele kapcsolatban. Ehhez a kommunikációkutatás *episztemológiája* nyújt átfogó szemléleti keretet, amely a maga során a mindenkori domináns ismeretelméleti beállítódásokat képezi le a kommunikációs jelenségek vizsgálatára. Az alapvető kérdést – mi a kommunikáció, és melyek a lehetőségfeltételei? – ebben a szemléleti keretben a kutatások a megismerés irányából és céljával, a megismerési eljárások tárgyiasító, instrumentalizált és matematizált alkalmazásával, az elvont és konkrét összetevők, az általános és sajátos kutatási szintek analitikus szétválasztása és induktív összekapcsolása útján valósítják meg. Mindazok az eredmények, amelyek teoretikus és applikatív síkon e megközelítési mód *kognitív* produktívasságként mutatkoznak meg, egyúttal ennek a *határait* is kijelölik.

3.2. A kommunikációval kapcsolatos *értelmező* vizsgálódások irányából másképp tevődik fel a kérdés: mi történik *velünk*, akik/amikor kommunikálunk? Az értelmező vizsgálódások nem annyira a kommunikációs tapasztalatok tényszerű feltárására, mint inkább e tapasztalati folyamatban való behelyezkedés, benneállás, részvétel történéseinek, a hozzájuk társuló jelentéstartalmaknak és értelemösszefüggéseknek a saját individuális tapasztalatok horizontjában való megértése irányaira és lehetőségeire összpontosítanak, a kommunikáció *egzisztenciális és mediális* szemléletét érvényesítik. Ez a megközelítési mód elméleti síkon a kommunikációban végbemenő megértés *horizontjainak* és folyamatainak a feltárására, gyakorlati síkon pedig azoknak az applikatív lehetőségeknek a megnyitására irányul, amelyek az értelem-történeben való részesülés és részvétel útján a *megértő kommunikáció* kultúrájának az érvényesítéséhez és elsajátításához vezetnek. Az értelmező vizsgálódás a *konkrét általánost* ragadja meg és tárja fel az individuális tapasztalatban mint a tapasztalathoz hozzátartozó átfogó értelemösszefüggést. Ehhez a *hermeneutikai beállítódás* nyújt átfogó szemléleti és gyakorlati keretet, amelynek viszont határt szabnak a különféle esztétikai, retorikai, értelmező antropológiai partikuláris horizontjai. A kommunikációs tapasztalat vonatkozásában érvényesített hermeneutikai beállítódás nemcsak hogy kirajzolja a *kommunikáció hermeneutikájának* és a *megértő kommunikáció kultúrájának* egy nyitott és átfogó horizontját, hanem ténylegesen ebben a horizontban mozogva teljesebben ki. Az empirista-analitikus megközelítési mód irányából – amennyiben a hermeneutikai megközelítéssel mint önnön komplementer másságával is számot vet – mindez nem mutatkozik többnek, mint az egyetértésre és a megértésre ösztönző törekvésnek, az ebben rejlő értékek felmutatásának, a társadalom megújítására irányuló *utópikus* elképzelésnek.

4. A kommunikáció paradigmatis megközelítési módjai és az általuk meghatározott kommunikációelméletek a kommunikáció három alapvető *modelljét* érvényesítik:

4.1. A kommunikáció *matematikai-kibernetikai modellje* – ehhez a Shannon–Weaver-modell (1949) nyújt kiindulási alapot –, a kommunikáció „közvetítő” elméletén alapul: a kommunikáció *közvetítés, átvitel*. Mint ilyen a közlekedéshez hasonló folyamat. Úgy, ahogy a

közlekedésben a térbeli-fizikai távolságot leküzdjük, a kommunikáció is az információ forrása és az információ felhasználója közötti távolság leküzdésére irányul. A hangsúly a kommunikációs eljárásra, az *átviteli folyamatra* helyeződik.

4.1.1. E modell a kommunikációs folyamat *lineáris* szemléletét érvényesíti: a közlemény a forrástól a vevőig egy csatornán halad át, kódolt üzenet formájában. Az üzenet tartalma hír, *információ*, amely egy ismeretet közöl, pontosabban közvetít. A kommunikációs folyamatnak nincs saját közege. A kommunikációs aktus mindig ahhoz a közegehez adaptálódik, amelyben éppen zajlik a kommunikáció. Ez a közeg alkotja a kommunikációs *csatornát*, a kommunikációs folyamat két végpontja közötti átviteli közeget, amelyen a közlemény áthalad. A csatorna két közlemény között üres átvezető.

4.1.2. Az így felfogott kommunikációs folyamatot *instrumentalizmus* jellemzi. Alapvető, de külsődleges meghatározói a kommunikációs eszközök – mechanikai, elektromos és elektronikus eszközök (telefon, távíró, rádió), prezentációs eszközök (könyvek, képek, építmények), reprezentációs eszközök (arc, hang, mozgásformák) –, a kommunikációs technika és technológia.

4.1.3. A kommunikációnak ez a lineáris-átviteli-instrumentális modellje három problémaszintet hordoz magában a kommunikációra vonatkozólag: a) technikai-technológiai szinten felmerülnek a kommunikációs technika és technológia műszaki sajátosságai és üzemképessége, amelyek meghatározzák, hogy mennyire megbízhatóan (meghibásodás-mentesen) és mekkora gyorsasággal történhet a közlemény átvitele, továbbítása; b) a közlemény szintjén felmerül, hogy mekkora integritással és pontossággal sikerül továbbítani egy adott mennyiségű és tartalmú információt a forrástól a felhasználóhoz; c) a felhasználó szintjén felmerül, hogy milyen mértékű elváltozást eredményez, milyen fokú hatást fejt ki a felhasznált információ, azaz mekkora a kommunikációs folyamat *hatékonysága*.

4.1.4. E problémaszintek mentén válik beláthatóvá a kommunikációs technológia üzemképességének, a csatornazajoknak, a kódolási eljárásoknak, a kommunikációs folyamatba beépíthető szabályozás és ellenőrzés (feed back – visszacsatolás) funkcióinak a problémaköre. Ebből a perspektívából szemlélve a lineáris modell egysíkúsága elégtelennek bizonyul: a kódolás, a szabályozás, a kontroll funkciói és a kommunikációs hatékonyság követelménye a lineáris modell horizontális struktúrájára egy *vertikális* struktúra ráépítését is szükségessé teszik (Gerbner-modell, 1956). Ez egyrészt az addig végtelenbe futóként, lehatárolatlanként láttatott kommunikációs folyamatot egy középpont – a kommunikátor – köré szerveződőként, pontosabban egy kezdőpontból kiindulóként jeleníti meg, másrészt egy olyan metaszint ráépülését feltételezi, amelyen a kommunikációs folyamat mindenik partikuláris összetevője a folyamat egészére vonatkoztatódik, s az elsődlegesen lineárisnak mutatózó kommunikációnak a strukturális szerveződését mutatja fel. A *kommunikátor-központúság* a modernitás episztemológiai szemléletmódjára általában jellemző szubjektumközpontúság egyféle leképeződéseként tekinthető a kommunikációs folyamat gyakorlatában. A kommunikátor a kommunikáció domináns szubjektuma, akinek a vonatkozásában a kommunikáció olyan eljárás, amelyet a kommunikátor kezdeményez, és különféle eszközöket, kommunikációs technikát és technológiát használ fel a megvalósítására, amelynek során meghatározott közlési szándékokat és hatékonysági szempontokat követ. Ezáltal a kommunikációs folyamat behatárolttá, körülhatárolttá válik, nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is: a kommunikátor kitérített, domináns pozíciójának következtében a kommunikáció percepciója-reflexiója, szabályozása és kontrollja

függőlegesen épül rá a folyamat lineáris lefolyására. Ennek következtében a kommunikációs hatékonyságot célzó horizontális hatásösszefüggés az alá-fölérendelődés vertikumában egyúttal a kommunikációs *hatalomképzés* mechanizmusaként is működik. Éppen a lineárisan felfogott kommunikáció strukturális kiképződésének a feltárásában mutatkozik meg leginkább, hogy a hatékony kommunikáció technikája és technológiája egyszersmind a hatalomképzés technikája és technológiája.

4.1.5. A kommunikáció matematikai-kibernetikai modellje még egészében alárendelődik a modernitás szemléletmódjára jellemző *episztemológiai* beállítódásnak, amely minden más elméleti és gyakorlati eljárás vonatkozásában a megismerés elsődlegességét emeli ki. Ennek megfelelően ez a modell is a *megismerés* felől közelít a kommunikáció problémájához, miközben a kommunikációt a megismeréshez képest járulékosnak tekinti. Ebből kifolyólag a kommunikáció és a megismerés, a kommunikáció és a cselekvés (s ezzel együtt a megismerés és a cselekvés) terminológiai, módszertani és gyakorlati elkülönítettsége/elkülönültsége jellemzi. Ez a kommunikációnak a környezetéhez való viszonyában, a kontextus külsődlegességében is visszatükröződik. A kommunikáció a világban zajlik, de nincs egy saját külön világa, s ennél fogva – bár strukturált – nem szituációszerű, vagyis a mellé-, alá-, fölérendelődő komponensei nem szerveződnek egy átfogó értelemösszefüggésbe.

4.2. A kommunikáció *interakciós modellje* az interakció szociálpszichológiai fogalmának (G. H. Mead, 1934), majd a társadalmi interakció fogalmának (T. Parsons, 1949) a kommunikációs folyamatra való kiterjesztésére (Newcomb modellje 1953) épül. E modell tehát a pszichológiai, szociálpszichológiai, szociológiai, antropológiai megközelítésmódok szemléleti beállítódása szerint formálódik, és a kommunikációs folyamat lényegének a megragadásában az információról a *relációra* való alapvető (át)váltást feltételez.

4.2.1. Az interakcióként felfogott kommunikációban a hangsúly az információátvitelről a kommunikátorok közötti *relációra* helyeződik át, amelyet a kommunikáció létesít a résztvevők között, illetve a dologhoz való viszonyra, amelyen a kommunikáció alapul. A feladótól kiinduló közlemény *üzenetet* hordoz, *közöl* a befogadó számára. Maga a kommunikáció: aktus, akció, hatáskifejtés, amely a kommunikátorok részvételét feltételezi, és a közöttük való kapcsolatteremtésre irányul. A kommunikációs aktusok egymással szembenő, váltakozó hatáskifejtések, amelyek kívülről nézve az akció-reakció, ráhatás-válaszreakció mechanizmusa szerint működnek. Ebben a linearitás megsokszorozódó kiterjedése észlelhető, a kölcsönös hatáskifejtés váltakozó irányai. A kommunikátorok ebben a folyamatban partnerekké lépnek elő, akik a kommunikáció által építenek egymással kapcsolatot. A kommunikáció a köztük létesülő kapcsolatnak már nem *eszköze*, hanem cserekapcsolat, amely az információk, hatások, szerepek cseréjeként valósul meg. Ennél fogva a kommunikációs aktus megosztódik a résztvevő kommunikátorok között. Szerepet kap benne a *másik* fél is, aki felé az üzenet irányul, s aki nemcsak befogadja, hanem válaszol is az üzenetre.

4.2.2. Az üzenetközléshez hozzátartozik a kapcsolatlétesülés; egyrészt feltételezi a kapcsolatot, másrészt általa létesül. A partnerek közötti „köz”-ben, az „inter”-ben tehát kapcsolat, reláció képződik, ami a kommunikáció *humán* közegét alkotja. Az interakciós modell voltaképpen a *közvetlen emberi kommunikáció* alapképletére épül. Bár ez messze nem tekinthető tökéletes, hatékony kommunikációnak, mégis viszonyítási alapul szolgál minden ember alkotta kommunikációs technológia számára. A beszéd, a nyelvi kommunikáció mintájára gondolhatók el és írhatók le más interakciós megnyilvánulások is. Az interakciós modell első, elemi változata a

leírásokban, a modellalkotásban még a matematikai-kibernetikai modellhez igazodik. Ez annál is inkább lehetséges, mivel az interakciónak van egy elemi információs szintje is: információcserét, kétirányú információátvitelt is magában foglal. Ezért a bonyolultabb interakciós modellek továbbra is magukba építik a matematikai-kibernetikai modelleket is, oly módon, hogy azok ezeken belül az (inter)akciók irányok, hatások mentén szerveződnek, és alárendelt szerepet, alrendszeri funkciókat töltenek be. Ily módon az interakciós modell szerint a humán közegébe épül be a kommunikációs technika és technológia is.

4.2.3. Az interakciós modell szerint a kommunikátorok aktív résztvevők. Ez *jelenlétet*, időbeli aktualitást feltételez egy adott helyen. Résztételük folytán a kommunikáció *szituációszerűvé* válik: tárgyi és személyi dimenziók, alap- és metaszintek épülnek ki, a közlés számára a dologi és személyi *közvetítés* biztosít alapot. Ebben a bonyolultabb struktúrában a kommunikációs célhoz, szándékhoz már *értelem* is kapcsolódik, mivel a kommunikáció nem mechanikusan zajlik, hanem *megélt, átélt* tevékenységként is. Mint ilyen a kommunikáció nem korlátozható a továbbítás pusztán technikai eszközeire, hanem emberek között és emberek körében végbemenő folyamatként érthető meg, amelyhez *csoportépítő* tevékenység, közösségépítő folyamat, *intézményi dinamika* szervezése és fenntartása tartozik hozzá. Itt már a másik jelenlététől és részvételétől nem lehet elvonatkoztatni. A szerepcsere – az üzenetkibocsátás és -befogadás kölcsönös, de váltakoztatott gyakorlása – a kommunikátor szerepek kiegyenlítése irányában hat. De ebből korántsem következik, hogy a szerepek ténylegesen ki is egyenlítődnek. Az interakciós struktúrákba is beépül a vertikálitás, amely a nem befogadás, nem válasz, ráhatás-elfogadás gyakorlataival társulva az interakciós súlypont egyik vagy másik kommunikátor irányában való eltolódásaként mutatkozik meg. Az interakciós egyensúly elbillentésének technikai ez esetben is a dominancia, a hatalomképződés és a manipuláció érvényrejuttatása irányában hatnak.

4.3. A kommunikációs folyamat *szemiotikai modellje* a közlemények és azok üzenettartalmának a komponenseit, illetve hordozóit helyezi előtérbe. Ebből a nézőpontból a kommunikáció a jelek és a kódok termelésének és felhasználásának folyamatként tekinthető (U. Eco, 1976). A szemiotikai modellben nem a továbbított tartalomra, nem is a relációra tevődik a hangsúly, hanem a *jelre*, a jelrendszerre, a kódra, amely által megvalósul a kommunikáció, illetve a *szövegre* és a *kultúrára*, amelyek a jelek rendszereiként és folyamatainként foghatók fel.

4.3.1. Ennek a harmadik modellnek egy újabb hozadéka az előző kettővel szemben abban mutatkozik meg, hogy a kommunikáció szemiotizálódása révén a kéttényezős modell helyébe a *háromosztatú* jelviszony lép: az *interpretáns* is hozzátartozik a jelviszonyhoz, megnyitva annak az értelemdimenzióját (Ch. S. Peirce). Eszerint egy valamiről való kommunikáció értelemösszefüggést feltételez, alakít ki és hordoz, a kommunikációs közeg pedig értelemösszefüggések hálózataként képződik. Ezek mentén kapcsolódnak össze a valóság-elemek, amelyekre a kommunikáció irányul, és épülnek egybe azok a kommunikációs szintek és dimenziók, amelyek kapcsolataiban a kommunikáció többszintes strukturális bonyolultsága és többirányú nyitott dinamikája feltárul. A kommunikációs aktus, úgy is, mint kibocsátás és úgy is mint felfogás, befogadás egyúttal értelmezést és megértést is feltételez. Ez előtérbe állítja struktúra és rendszer, résztvevők és funkciók együttes érvényesülését a kommunikációban. Erre az előfeltevésre épül a nyelvi kommunikáció modellje (Jakobson), amely a kommunikációt strukturálisan szerveződő nyelvi folyamatként mutatja be, s ebben a struktúrában a

kommunikáció mindenik tényezője egyaránt és egymást feltételezve implikálódik, kölcsönhatásban álló kommunikációs funkciók teljesítőjeként.

4.3.2. A későbbi szemiotikai megközelítésekben a kommunikáció tapasztalati modelljévé az írás, a szimbólum, a szöveg válik. Előtérbe kerül a kommunikáció szövegszerű közege, amelyben központi szerepűvé válik a *kód*, a kódolás, dekódolás műveletei. A *textualitás*, majd az *intertextualitás* (Kristeva) erőterében hangsúlyossá válik a kommunikáció világszerűsége. A szövegnek világa van, pontosabban világ tartozik hozzá, s a textuális közegben a valóság-tapasztalatok mozzanatai és a szövegvilág jelenésképződményei egyazon kommunikációs egységbe szerveződnek; a kommunikáció világa megnyílik, és kiterjed a *fiktív*, az *imaginárius* és a *virtuális* irányába. Ezzel együtt a textualitás közegében a hierarchizált intézményi hatalomképződésnek is új formái bontakoznak ki, amelyeket a diskurzuspépítés technikai alapoznak meg és tartanak fenn.

5. Amikor a Palo Alto Iskola képviselői, Watzlawick–Beavin–Jackson szerzőhármás a kommunikáció első axiómájaként megfogalmazták, hogy „lehetetlen nem kommunikálni”, úgy tűnik, a szakirodalom és általában a kommunikációra irányuló gondolkodás és elméleti vizsgálódás még nem volt tudatában az axióma által jelzett *fordulat* valós horderejének. Az axióma megfogalmazása és magyarázata során maguk a szerzők is a *kommunikáció pragmatikájának* a szempontjait tartják szem előtt, s az axiómában érvényre juttatott univerzalitást voltaképpen a *viselkedés* evidenciaként kezelt, mindenre kiterjedő, átfogó mivoltának a kommunikációra való kiterjesztésével biztosítják. Megállapításuk szerint „a viselkedésnek nincs ellentéte”, azaz „nem lehet *nem viselkedni*”, nincs olyasmi, mint „nemviselkedés”, „nemmagatartás”. Más szóval: a viselkedés olyasmi, ami önnön ellentétét *önmagaként* magában foglalja. Vagyis: a „nemviselkedés” is viselkedés. Az axióma megfogalmazása egy rejtett gondolati csúsztatást épít be magába. A szerzők ugyanis egy – ugyancsak nem bizonyított vagy látszólag bizonyításra nem is szoruló – hipotézis segítségével váltanak át a viselkedésről a kommunikációra, pontosabban tesznek egyenlőségelet a viselkedés és a kommunikáció közé: „Ha elfogadjuk, hogy interperszonális helyzetben minden viselkedésnek van üzenetértéke”, akkor „minden viselkedés kommunikáció”. A hipotézis sugallata szerint lehetséges interperszonális helyzetben kívüli viselkedés is, amelynek eszerint nincs üzenetértéke, pontosabban üzenetsemleges. A hipotézis azt a benyomást kelti, hogy az üzenetérték nem feltétlen tartozéka a viselkedésnek, hanem kívülről rendelődik hozzá, tehát *némely* viselkedés tartozéka. A következmény mégis az egzisztenciális kvantort univerzális kvantorrá – *minden* viselkedés – minősíti át. A látszólagos logikátlanságnak egyetlen magyarázata lehet: a problémafelvetés lineáris logikája áldozatul esik a problémafelvetésben meghúzódo *megfordítás szükségességének*: valójában a viselkedés nem az interperszonális helyzeteknek köszönhetően nyer üzenetértéket, hanem a viselkedés az, ami minden esetben interperszonális helyzetet teremt. Tehát az üzenetérték szervesen hozzátartozik a viselkedéshez, mivel a viselkedés maga elsődlegesen és lényege szerint egyszerre üzenet és az üzenet kommunikációja, amelynek folyamatában képződik és továbbítódik – a viselkedés, mint – üzenet. Tehát nem a viselkedés egyetemessége felől érthetjük meg a kommunikáció elkerülhetetlenségét, hanem a kommunikáció egyetemességéből következik a viselkedés szükségképpenisége. Ily módon azt, amiről úgy tűnik, hogy a viselkedés felől vezet el a kommunikációhoz – hogy lehetetlen nem viselkedni –, valójában a viselkedés üzenetértékének a kommunikáció oldaláról való megvilágítása mutatja. Minden kommunikáció viselkedésszerű,

azaz a kommunikáció bármely megnyilvánulása vagy megvalósulása viselkedést feltételez, viselkedés útján történik. A viselkedés szükségképpeniségéből nem következik a kommunikáció egyetemessége, hanem a kommunikáció egyetemességével – a hozzátartozás révén – szükségképpen együtt jár a viselkedés szükségképpenisége.

6. A viszony *megfordítása* nemcsak kitágítja a kommunikáció egyetemességének tapasztalatát, hanem *új tartalommal* telíti, amelynek a lényege éppen a kommunikáció és a tapasztalat viszonyának a megfordítása.

6.1. Hagyományos értelemben a kommunikációs tapasztalat szituációfüggő. A kommunikáció időszakos, a helyzettől és a körülményektől függ, az üzenetátvitel, kapcsolatteremtés, nézetegyeztetés *eszközeként* működik. Sikere, eredményessége, hatékonysága nagymértékben függ az alkalmazott kommunikációs technológiától és stratégiáktól, valamint a közegtől és a viszonyrendszerrel, amelyben zajlik. Nem folytonos, hanem az alkalmaktól és a helyzetektől függően működik, és nem terjed ki átfogó értelemben a tapasztalat egészére. Ebben a vonatkozásban valamely megnyilvánulás (pl. a viselkedés) és annak üzenetértéke különválik egymástól. Az adott megnyilvánulás csak olyankor tesz szert üzenetértékre, ha bekerül a kommunikációba, vagy kommunikáció hordozójává válik; azon kívül, önmagában nincs üzenetértéke. Tágabb értelemben elgondolva: a tapasztalat önmagában nem kommunikatív, hanem *repetitív* (ismétlődő) és az ismétlődések útján megerősödő, felhalmozódó, azaz kumulatív. Csak olyankor válik kommunikatívvá – azaz nyer üzenetértéket –, amikor egy adott tapasztalati mozzanat/történetis kilép az ismétlődések rendjéből, eltér, „elhajlik” ettől, és a másoktól különálló, *különös egyediségre* tesz szert. Nem maga a tapasztalati tartalom, hanem a rá jellemző különösség saját-szerűsége, mássága válik utaló funkcióvá, jelzésértékké, kommunikatívvá.

6.2. A kommunikatív viszony megfordítása a *tapasztalat megfordulásán* alapul. Olyan körülmények között, amikor tapasztalni azt jelenti, hogy új tapasztalatra tenni szert, a tapasztalathoz hozzá tartozóvá válik a kommunikatív dimenzió, mivel az új tapasztalat egyúttal üzenet hordozójává is lesz. Ennélfogva a kommunikáció válik bármely lehetséges tapasztalás átfogó alapjává és közegévé. Ebben a vonatkozásban tapasztalni azt jelenti, hogy *a kommunikáció közegében létezni*, a lét mindenik mozzanatát a kommunikációban és kommunikációként kibontakoztatni. A „lehetetlen nem kommunikálni” értelmében bármely lehetséges tapasztalat elsődlegesen és lényege szerint *kommunikációs tapasztalatként* fogható fel és érthető meg.

7. A fordulat lényegesen átszervezi mind a hagyományos kommunikációs modellek által a kommunikációról kialakított képet, mind pedig a kommunikációhoz való gyakorlati viszonyulásunkat. A fordulat lényege abban áll, hogy a kommunikáció járulékos tapasztalati dimenzióból átfogó tapasztalattá válik. Ez egyúttal azt jelenti, hogy mindaz, amihez addig a kommunikáció hozzáadódott, az most a kommunikáción belül kerül, s általa és annak területeként vagy dimenziójaként valósul meg. Ennek hatására fordulatszerűen megváltozik a kommunikációkutatás perspektívája is. Addig, amíg a kommunikációs jelenségek behelyezése történt a társadalmi és kulturális jelenségek együttesébe, a kommunikációs aspektust a kutatás számára is járulékosnak tekintették. Ily módon nem képződött ki specifikusan kommunikációs perspektíva a kommunikációkutatásban. A fordulat viszont *perspektíva-váltást* jelent: másfajta, addig a kommunikáción kívülinek számító jelenségek is a kommunikációs jelenségegyüttesbe épülnek be.

Ennek köszönhetően a kutatásban is megnyílik egy olyan *kommunikációs perspektíva*, amely a kommunikációs jelenségre mint önmagában megalapozottra van tekintettel.

8. Szemben a hagyományos kommunikációelméletek egyoldalú *kognitivismusával*, *relacionizmusával* és *szemiotizmusával*, amely nézőpontok az információ, a viszony, valamint a jel irányából és többnyire kognitív horizontban – a megismerés és cselekvés járulékeként, származékeként – tekintették a kommunikációt, a fordulat olyan kommunikációközpontúságot eredményez, amelynek révén mindezek egy *integrált* kommunikációs tapasztalat horizontján belül kerülnek, ami folyamatos *jelenlélet és részvételt* igényel a kommunikációban. A fordulat mindhárom hagyományos kommunikációelméleti modell kommunikációképét átszervezi.

8.1. A kommunikáció információátvitelből információ*termelővé* válik. Ezzel együtt a kommunikáció közegében formálódó esemény válik információhordozóvá. Csak a kommunikációban előállított információnak lesz tényleges hírértéke, s egy esemény annyiban integrálódik a tapasztalati mezőbe, amennyiben kommunikatív esemény. Ebben erőteljes szerepe van a *kontextualizálódásnak*, a kommunikációs viszonyok és kapcsolatok *hálózatszerű* kiépülésének. A kommunikációs viszonyok és kapcsolatok kereszteződési és találkozási pontjaiban kifejlő hatásösszefüggések révén képződő információk, nem pedig a kívülről bevezetett információk adják meg a kommunikatív események hírtartalmát. A lineáris és piramidális struktúrák hálózatszerűvé történő átforgalmazása, s az egymás mellé rendelődő, lazán, hálózatszerűen összekapcsolódó struktúramozzanatok szövevényében a kommunikációs folyamat nem egy szilárd struktúra összetartó erejében alapozódik meg, hanem individualizálódott, kontextualizálódott dinamikus mozzanatok szétartó-összetartó és mindig továbbhaladó játékában. A technika oldaláról nézve a fordulat abban mutatkozik meg, hogy a kommunikációs technika és technológia a kommunikáció eszközéből annak *közegévé* válik. A kommunikációs *médiumok* átfogják és behálózják az egész tapasztalati világot. Nemcsak arról van szó, hogy a kommunikáció technika- és technológiafüggősége méginkább felerősödik az „új média” technológiai körülményei között, hanem arról is, hogy az emberi tapasztalat egyre átfogóbb értelemben a kommunikáció közegében képződik, s ennél fogva egyre inkább kitett a kommunikációs technika és technológia hatásösszefüggéseinek.

8.2. Az interakciós modellt a fordulat elsősorban abban a vonatkozásban érinti, hogy az interakció a kommunikációs közegen belül kerülve kommunikatív *hatásösszefüggésként* valósul meg. Ez azt jelenti, hogy a partnerek nem a kommunikáció által építenek egymással kapcsolatot, hanem maga a kommunikáció lesz *konstruktív*vá, kapcsolatépítővé, azaz a *konstrukció* eszközéből annak *közegévé*, egyszóval relációból, kapcsolatból *közeggé* válik. A kommunikátorok, akik a kommunikációba kívülről léptek be, és a kommunikációs kapcsolat végpontjain álltak, most a kommunikáción mint közegen belül kerülnek, a kommunikáció révén válnak kommunikátorokká. Nem a kommunikáció lesz a szubjektum produktuma, hanem a szubjektum lesz a kommunikáció produktuma. A hatás válik elsődlegessé és meghatározóvá a partnerekkel szemben, akikre hat. Ugyanakkor a hatás magára a kommunikációra is kiterjed, ami azt jelenti, hogy a kommunikáció metasintje nem felülről rendelődik hozzá az alapszinthez, hanem a kommunikációra vonatkozó kommunikáció *hozzátartozik* a valamiről való kommunikációhoz.

8.3. A kommunikáció hagyományos szemiotikai modellje a fordulat hatására olyan értelemben szerveződik át, hogy a hatásösszefüggésként felfogott kommunikáció egyúttal

értelemösszefüggésként tárul fel. Azaz a kommunikáció abban a vonatkozásban is konstruktív, hogy értelemképző, ami annyit jelent, hogy nem egy értelemösszefüggésbe vonódik be egy kommunikatív aktus, hanem a hozzá tartozó értelemösszefüggés magában a kommunikációs közegben/folyamatban képződik. Ebben mutatkozik meg ténylegesen a kommunikáció világszerűsége. A kommunikáció nem pusztán olyasmi, ami egy világkörnyezetben zajlik, hanem a kommunikáció közegében épül ki a *világ*, pontosabban a kommunikációs szituáció *világszerűen* épül ki, s ebben a résztvevők benne állnak, mivel eleve benne találják magukat. A kommunikáción kívül már nincs tényleges világviszonyuk. Az, ami látszólag vagy reálisan a kommunikáción kívül kerül, *az is* a kommunikáció vonatkozásában nyeri el/tartja fenn realitását. Ebben érhető tetten egyszerre a tapasztalat kommunikáció általi behatároltsága s egyúttal a kommunikatív nyitottsága, az, hogy a kommunikáció közegében formálódó tapasztalat – a kommunikációs tapasztalat – a *valós* tapasztalat. Ezzel összefüggésben a cselekvés hozzátartozása a kommunikációhoz és kommunikációs közvetítése is nyilvánvalóvá válik: a kommunikáció – cselekvés. Mindazonáltal a kommunikáció nem egyszerű (cselekvési) aktus, hanem történészerű folyamat: hatástörténet, értelem-történet.

9. A fordulatnak ezekből az alapproblémáiból három fő irány bontakoztatható ki a kortárs kommunikációs folyamatok és tapasztalatok teoretikus megközelítésmódjai, illetve a velük kapcsolatos gyakorlati beállítódások tekintetében:

9.1. A kommunikáció *mediatizálódása* és a kommunikációs tapasztalatok virtualizálódása az új média és a multimedialitás által kibontakoztatott történeti folyamatban, amelynek során a kommunikáció a Gerbner által megfogalmazott axiómában – „a média maga az üzenet” – jelzett lehetőségfeltételeken is túlterjed. Az önmagát kommunikáló kommunikáció közegében való virtuális kommunikatív jelenlét mint üzenet képződik: *valóságüzenet*.

9.2. A kommunikáció elszemélytelenedése és (el)tömegesedése abban a tömegkommunikációs fordulatban, amelynek gyakorlatában üzenetszórás, a diffúzió válik az üzenetképzés egyedüli és átfogó módozatává. A kommunikációs javak fogyasztását folyamatosan „termelő” *új kultúripar* és megvalósító *új konszultársadalom* válik ebben az összefüggésben az emberi élet meghatározó keretévé és alapjává. De – az új kommunikációs tapasztalatok ellentettjeként – ugyancsak ezekben az összefüggésekben válik a kommunikáció *etikai problémává*, egy olyan etikai tudat kimunkálójává és hordozójává, amely egy hiteles *kommunikatív etika* inspirálója lehet.

9.3. A kommunikáció *hermeneutizálódása* a kommunikációban való részesülő résztvevő-vé válás révén, illetve – átfogóbb értelemben – a kommunikációs tapasztalatnak hermeneutikai tapasztalatként való felfogása és elgondolása révén. Ebben a lehetőségben a hermeneutika kommunikációra való orientáltsága és a kommunikáció hermeneutikai nyitottsága szerencsés, kiegészítő és produktív módon találkozhat egymással.

9.3.1. Ez a lehetőség annál is inkább produktívnek bizonyulhat, mivel a kommunikáció felfokozódott mediatizáltsága és tömegesedése révén a túlfeszített és önnön határaiba ütköző kommunikatív hatékonyság a kommunikatív létezés kiteljesítése helyett/címén önnön rejtett paradox természetét teljesíti ki. Azok az instrumentális, (multi)mediális hatásösszefüggések, melyek a kommunikációs hatékonyságot hivatottak megvalósítani, a kommunikációs *szétszóródást, elvalótlanulást*, sőt magát a *kommunikálhatatlanságot* is ugyanúgy, a hatékonysághoz hozzátartozó módon kitermelik. *Paradox módon* minél hatékonyabbnak bizonyul a

kommunikáció, annál több kommunikálhatatlanságot is eredményez. A paradoxon kiteljesedésének horizontjában pedig az önmegalapozó és önépítő folyamatként tapasztalható kommunikáció egyszerismind önfelszámoló és önromboló folyamatként is megvalósul. Más szóval: a kommunikációs tapasztalat közegeiben a hatásösszefüggéseket és az értelemösszefüggéseket egyben tartó struktúra – a *hozzátartozás struktúrája* – szétszakad; hatás és értelem elszakad egymástól.

9.3.2. Ebben a perspektívában válik ténylegesen beláthatóvá, hogy a *megértő kommunikáció*, mint lehetőség, a hozzátartozás struktúrájának az érvényesítésén alapul: a kommunikációs tapasztalatban képződő hatásösszefüggések és értelemösszefüggések egymáshoz tartozásán. Ennek nincs más módja, mint a megértésben/megértésként kiteljesedő kommunikációs hatékonyság. Az autentikusan hatékony kommunikáció – a megértő kommunikáció.

Communicative Efficiency and/or Comprehensive Communication. Theses for Turns

Keywords: paradigm, model, axiom, interaction, semiotics, turn, new media, communicative efficiency, comprehensive communication

In my study are formulated theses related to the three fundamental models of the communication process: the mathematical, the interactional and the semiotic model, in order to outline the main directions of reorganization of these models under the influence of the turn indicated by the axiom "It's impossible to not communicate". The main objective of the research is to demonstrate what conditions and possibilities of the hermeneutics of communication results from the marked turns.